

УДК 7.01:1(091)(430)(092)
DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v038.2022.4>

А.-Л. Мафтії
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8106-2665>
аспірант кафедри філософії, соціології та політології
імені професора В. Г. Скотного
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

МІСЦЕ І РОЛЬ МИСТЕЦТВА В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ І ЛЮДСТВА: ГЕГЕЛЬЯНСЬКІ ВАРІАЦІЇ

Постановка проблеми. Теза Гегеля про «кінець мистецтва» набула широкого резонансу та стала ґрунтом для дискусій, до яких філософи та мистецтвознавці повертаються багато десятиліть. Така популярність тези, яку пов'язують з ім'ям Гегеля, спричинена декількома факторами. По-перше, на початку ХХ століття підіймалося питання, чи є справедливими міркування Гегеля щодо майбутнього мистецтва та що конкретно мав на увазі Гегель, виносячи вирок мистецтву. При детальному продумуванні тези про «кінець мистецтва» стає зрозумілим, що мається увазі не буквально зникнення, а зміна функції, яку виконує мистецтво у гегелівській системі, і тим не менше феномен мистецтва у ХХ столітті переживає такі трансформації, які свідчать про можливості і прямого, буквального приймання цього висновку. І це другий момент звернення до Гегеля: різноманітність стилів, напрямків та шкіл сучасного мистецтва зросла, що дає підстави для повторного звернення до праць Гегеля щодо сутності цього феномена та його ролі в історичному розвитку людства.

Метою дослідження є аналіз праць Гегеля та пошук сенсів, у яких можна прочитати тезу «кінець мистецтва», а також аналіз праць мислителів, що продовжили гегельянську традицію, трансформуючи гегелівські ідеї антропологічно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У загострено політизованому сучасному світі естетичні концепції розглядаються у тісному зв'язку з завданнями суспільно-політичними, внаслідок чого робляться висновки про політичне значення автономії естетичного досвіду та його впливу на демократичну свободу, отже естетичний досвід розглядається в політичному значенні як афект для демократичного устрою [12; 13]. Показове при цьому звернення до ідей естетичного виховання Шіллера, які розглядаються у контексті зв'язку естетики і політики і є певною відповіддю на Французьку революцію, тобто розробляються засоби реформування суспільства та людини без насильства через мистецтво.

Теорія естетичної свободи є центральною концепцією естетичної теорії Канта, для якого естетичне сприйняття – це спосіб здійснення свободи. В естетичному переживанні, за Кантом, людина

зустрічається з собою, а завдяки прекрасному – вписується в світ. Естетичний досвід народжується в людині тоді, коли вона звільняється від практичних зобов'язань і дисонансу між зовнішнім та внутрішнім світом. Завдяки естетичній свободі людина реалізує свій потенціал сприйняття та розуміння [14, р. 271]. Теорія естетичної свободи Канта, а також вчення Гегеля частково лягли в основу естетичної концепції Адорно, згідно якої твори мистецтва відкривають в людині таку форму чуттєвої свідомості, яка не можлива в стані статичного мислення. Естетичний досвід, за Адорно, є взаємодією між твором мистецтва та суб'єктом, тому він вводить термін «активна пасивність», який означає занурення реципієнта у твори мистецтва. Естетична свобода можлива тоді, коли людина творить у відриві від всього, що її сковує, і предмети мистецтва є ареною для вільного дослідження себе та пізнання себе через мистецтво [1, с. 448].

Дискусія щодо розуміння сучасного мистецтва відсилає до питань, чим відрізняється сучасне мистецтво від класичного і від якого часового проміжку слід говорити про сучасне мистецтво. Термін «сучасне мистецтво» є універсальним перекладом двох англійських термінів – Contemporary Art та Modern Art. Contemporary Art прийшов на зміну Modern Art «і про різницю між модерним та сучасним мистецтвом говориться у зв'язку з занепадом епохи модернізму» [9, с. 160].

Цікавить дослідників і зміст естетичної теорії Гадамера, учня Гайдеггера, яка розгортається в руслі феноменологічної традиції і стосується «розуміння складових мистецтва та його характеристик у процесі життєдіяльності історичної спільноти» [11, с. 54]. У контексті досліджуваної теми важливим є розуміння витвору мистецтва у контексті його звернення до людини, що породжує досвід смислу, який викликає розуміння [11, с. 58]. На перший план висувається таке розуміння мистецтва, що постає як розкриття сутнісних сил людини.

Класичний висновок щодо дії мистецтва як того, що повертає людину до її справжності, до забутого стану відчуття себе у світі і відтворює базові екзистенційні переживання людини,

залишається у просторі зацікавлень [5]. Завдяки мистецтву, а саме міфологічним сюжетам в епосі та драмі, утворюється діалог людини з попередніми поколіннями, а завдяки живопису як фіксованого образу відбувається діалогічне звернення до нащадків [5, с. 66]. Людина сприймає твір тоді, коли відбувається «зустріч» з твором мистецтва [5, с. 68]. Мистецтву в XX столітті відведена особлива роль, адже воно постає як деякий вимірвач стану людської свідомості, яка недоступна фізичному світові. В кінці XX столітті місце людини в світі, у зв'язку з новими відкриттями медицини, інженерії тощо переосмислюється, тому дослідники все частіше розмірковують над філософемою «смерть людини» [7].

Виклад основного матеріалу. Мистецтво у сучасному світі займає неоднозначне місце: з одного боку, воно стало чимось модним в тій мірі, в якій воно є способом інтелектуального задоволення для небагатьох, з іншого боку, поява нових видів мистецтва, які різко відрізняються від класичного мистецтва, справедливо піднімає питання, чи маємо ми справу ще з мистецтвом чи вже з деяким його фантомом. Бажання зрозуміти суть нового мистецтва та його напрям руху стали причиною багатьох суперечок у мистецьких колах, серед науковців та інтелектуалів, і однією з багатьох тез, які послужили джерелом натхнення для роздумів щодо долі мистецтва, є теза Гегеля про його «завершення».

Аналіз праць Гегеля дає підстави стверджувати, що в жодній з них ми не знайдемо чіткої тези про «завершення» мистецтва та її обґрунтування. Ускладнює дослідження і той факт, що основний твір німецького мислителя стосовно питань естетики («Лекції з естетики») був укладений вже після смерті Гегеля на основі конспектів деяких його студентів та конспектів філософа, а тому, великою мірою, є результатом засвоєння студентами лекцій викладача. У третьому томі виданої самим Гегелем «Енциклопедії філософських наук» («Філософія духу») про мистецтво написано лише декілька параграфів у рамках його вчення про абсолютний дух. Гегель вважає, що всю сферу абсолютного духу можна назвати релігією, і мистецтво є частиною широкого поняття релігії. Вища мета духа – пізнання істини, яка укладена в істинній релігії. Паралельно розвитку релігії та у взаємозв'язку з нею розвивається і мистецтво, хоча воно і є однією із сходинок «звільнення» духа на шляху до більш високих етапів – релігії і філософії. Класичне мистецтво він називає «обмеженим народним духом» в тому сенсі, що в мистецтві присутній одночасно духовний зміст і мистецький характер [3]. Таким чином, в «Енциклопедії...» є міркування щодо мистецтва, але воно щільно вплетено в гегелівську систему абсолютного духу, а тому не розглядається філософом як самостійний феномен.

Мистецтво проходить різні етапи свого становлення: форма мистецтва постійно переходить в іншу, більш розвинуту, поки воно не досягне рівня виразності, як це відбулося в античності, хоча, за Гегелем, така тотожність форми та змісту є недостатньою для пізнання абсолютної ідеї. Але на цьому мистецтво не зупиняє свого розвитку, тому, в якийсь момент, мистецтво переростає свій образ і твори мистецтва не в змозі втілити суть і сенс духовного начала. Таке переростання мистецтвом себе задає рух до тези про завершення мистецтва.

В «Феноменології духу» мистецтво також не є об'єктом вивчення Гегеля, адже в цій роботі він досліджує історію розвитку Духа, хоча і пов'язує в ній розвиток релігійних ідей з розвитком видів мистецтва. Мистецтво розвивається в тісному зв'язку з релігійними ідеями, а тому змінюється в залежності від релігійної видозміни людей [4, с. 476]. Мистецтво є самопізнанням абсолютного духа в формі споглядання, кожна форма мистецтва формується у відповідності з тими суспільними станами та змінами, настроями, які переважають в суспільстві. Вищою метою мистецтва, за Гегелем, є оформлення релігійних образів народу, тим самим наближаючи людей до пізнання абсолютної ідеї та істинної релігії [4, с. 479].

У текстах Гегеля естетичної спрямованості знаходимо багато роздумів, присвячених «завершенню» мистецтва. Стверджується, що мистецтво є однією із сходинок проходження абсолютного духу на шляху до «більш вищих форм» – релігії та філософії. Мистецтво, на думку Гегеля, перестало бути вищою потребою духу, адже воно не допомагає пізнавати істини духа. Тут ми можемо зробити такий висновок зі слів Гегеля, що мистецтво може піти своїм шляхом, і хоч воно не буде більше формою вищої потреби духа та вираженням його релігійно-духовних настроїв, воно, можливо, в своєму існуванні займе якусь нову нішу [2, с. 243]. В підтримку цього положення Гегель наводить аргументи, що мистецтво, звільнившись від необхідності бути релігійно-духовною основою, стане більш вільним в своєму змісті та формі, адже воно не буде нічим обмежено. Таким чином, мистецтво стає ближчим до людини, адже воно більше не повинно виконувати релігійно-ритуальних функцій. Мистецтво, на думку Гегеля, почало рухатися в бік предметності, тобто ставити собі за мету зображення предметів як вони є, а не вдаватися до передачі внутрішнього змісту [4, с. 481]. Не відомо, чи Гегель дійсно говорив про «завершення» мистецтва, скоріш за все, ця теза набула власного існування у відриві від гегелівської концепції абсолютного духу, більш того, вона виявилася пророчою, якщо розглядати її як обґрунтування відриву сучасного мистецтва від тих канонів та ролі мистецтва в житті людини,

які були прийняті багато століть раніше. Мистецтво, звільняючись від релігійного змісту і ставлячи в центр людину, докорінно змінилося згідно вимог історичного процесу, але це не означає, що воно підійшло до свого завершення, навпаки, воно розвинулося в дещо *інше самого себе*. І це вміння отримує особливої культувації у мистецтві [14, р. 278], таким чином мистецтво обертається культувацією людського у людині.

Через декілька десятиліть після публікацій гегелівських праць та лекцій Володимир Соловйов повертається до естетичних питань, розглядаючи їх у руслі гегелівської традиції. Соловйов, розмірковуючи про взаємозв'язок природи та мистецтва, зазначає, що між ними існує глибокий зв'язок, адже мистецтво та природа вирішують одну естетичну задачу. Саме на людину покладена місія стати із результату світового процесу – його творцем, оскільки людина є найбільш свідомою природною істотою [10, с. 390–391]. Продовжуючи міркування Гегеля щодо мистецтва, Соловйов розвиває цю концепцію дещо в іншому контексті. Те, що витвір мистецтва є «відчутне зображення будь-якого предмета і явища з погляду його остаточного стану або у світлі майбутнього світу» [10, с. 399] відповідає гегелівському розумінню, але існують і суттєві відмінності. По-перше, висока оцінка мистецтва, яке не є копією копії або «чуттєвим прообразом» Абсолютної ідеї, що лише передуює повноті звершення як пізнання. Якщо у сучасній ситуації домінування раціонально-теоретичного виміру у відносинах людини і світу художньо-естетичне сприйняття витискається у сферу дозвілля, і це позбавляє мистецтво автономної значущості, то для Соловйова творчі устремління художника є продовженням мистецької справи природи, отже на людину покладена важлива місія бути діячем світового процесу. Таке розуміння сенсу мистецтва відповідає концепту теургії, що і поміщає думку Соловйова у простір досягнення особливого завдання – перетворення світу, що набуває духовної тілесності [8, с. 33]. Але така постановка питання не сприймається секулярною свідомістю і установка перетворення іронічно усувається як ефемерно-ілюзорна, яка не відповідає сучасному світу. Проте смисл мистецтва як діяльності людини по переображенню світу узгоджена з тими концепціями, які ув'язують мистецтво і політику, але ставлять питання дещо вузько. Відповідно трансформації гегельянської концепції Соловйовим людина має стати творцем світового процесу, а тому вона має здобути перемогу над злом, яка буде втілена в нетлінній та вічній красі. Природа не в силах створити таку красу. «Завдання, не здійснене засобами фізичного життя, має бути здійснене засобами людської творчості... Досконале втілення цієї духовної повноти нашої дійсності, здійснення у ній абсолютної

краси чи створення вселенського духовного організму є найвище завдання мистецтва» [10, с. 398]. Мистецтво майбутнього повинно стати таким, яке переобразить дійсність насправді, а не в уяві: «Досконале мистецтво, в кінцевому рахунку, має втілити абсолютний ідеал не в одній уяві, а й насправді, – має одухотворити, здійснити наше дійсне життя» [10, с. 404]. Завдяки мистецтву дійсне життя повинно бути переображеним, і це переображення силами мистецтва має бути здійснено людським родом в майбутньому.

Володимир Соловйов пророкував як переображення життя за допомогою мистецтва, так і зміну самого мистецтва: «...новевропейські народи вже вичерпали всі інші відомі нам роди мистецтва, і якщо це останнє має майбутнє, то в новій сфері дії» [10, с. 404]. Подібні міркування знаходимо і у Гегеля: «Своєрідний характер художньої творчості та її творінь не дає більше повного задоволення нашої найвищої потреби. Ми вийшли з того періоду, коли можна було обожнювати витвори мистецтва та поклонятися їм, як богам. Враження, яке вони тепер справляють на нас, носить більш розважливий характер: почуття і думки, які вони викликають у нас, потребують ще вищої перевірки та підтвердження, одержуваного з інших джерел. Думка та рефлексія обігнали художню творчість» [2, с. 16]. Людина більше не відчуває емоцій наповнення та одухотворення перед зразком мистецтва, які відчувала давня людина, адже мистецтво стало способом розваги, воно стало іншим.

У ХХ ст. ідеї Гегеля активно задіяні у гуманістичному марксизмі, для якого головне місце займають питання можливостей людини бути іншою, тобто змінювати свої форми взаємодії зі світом, що аналогічно ідеям переображення. Евальд Ільєнков, який послідовно йде за Гегелем, але обертає його антропологічно, вважає, що істинна специфіка мистецтва полягає в формуванні сфери чуттєвого (тобто, естетичного) сприйняття людини навколишнього світу [10]. Здатність чуттєво сприймати світ наявна не з моменту народження, але розгортається завдяки мистецтву та розвитку людської культури, отже сама чуттєвість є культурно-історичним продуктом. Мистецтво розвиває чуттєвість, завдяки чому людина може вступати в контакт з як з оточуючим світом, так і з природою: «Справа в тому, що мистецтво розвиває універсальну чуттєвість, за допомогою якої людина вступає в дієвий контакт не тільки з іншою людиною, але і з природою» [10]. Ільєнков критикує вибудовану Гегелем систему самопізнання абсолютного духа за те, що в ній мистецтво є лише першою фазою пізнання абсолютним духом істини на шляху до третьої, останньої фази – філософії. Згідно цієї системи, мистецтво є лише однією зі сходинок, чимось

перехідним, але не самотнім, і таке місце, яке відведене для мистецтва у Гегеля, критикується Ільєнковим тому, що для Гегеля логіка є метою розвитку духовної культури, тоді як мистецтву залишається роль бути лише засобом логіки [10]. Таке, на думку Ільєнкова, «хибно-ідеалістичне розуміння» Гегеля стало причиною, по якій мистецтво опинилося на етапі, коли воно є лиш засобом на шляху до чистої логіки.

Антропологічно зрозуміле мистецтво розвиває у людині здатність осмисленого інтелектуального споглядання явищ, що здійснюється завдяки «продуктивній уяві» або «творчій фантазії», без якої неможлива не тільки художня творчість, а й цілісне буття людини. Продуктивна сила уяви не дає індивіду обмежуватися лише формально-догматичним типом інтелекту. Завдяки уяві індивід може співвідносити формально засвоєні знання з одиничними, тобто бачити дійсність як вона є, але ще не виражена в понятті, а також бачити в фактах не «дурну одиничність», а всезагальність [10]. Мистецтво, так само як і філософія, є необхідними умовами розвитку індивіда, адже завдяки мистецтву людина може чуттєво споглядати світ, а завдяки філософії – творчо мислити, і тому Ільєнков, на відміну від Гегеля, не позбавляє мистецтво права на те, аби бути рівноправною умовою всебічного розвитку індивіда: «Естетично нерозвинений індивід сильно програє як сила творча: для нього характерний якраз формально-догматичний тип інтелекту, що свідчить про недостатній розвиток продуктивної сили уяви, і саме тому, що остання розвивається і вдосконалюється спеціально саме мистецтвом» [10]. Мистецтво стає не просто виховальним фактором, але конституючим чинником людського буття.

Висновки. Гегель та його міркування про «кінець мистецтва» вплинули на мистецтвознавців та митців ХХ століття, але особливої значущості гегелівська теза набуває у контексті становлення людського способу буття і свідчить про відношення людини і світу, а не про саме мистецтво. Мистецтво для людини є вираженням внутрішньої свободи від вузько натуралістичного існування, культивує в людині здатність нових способів сприймання і мислення. Гегель зміг побачити плюралізм, який почав відбуватися у світі мистецтва, але назвав це кінцем мистецтва, але справа у тому, ще є переростанням мистецтва як деякої досконалої сфери діяльності, але все ж таки штучної (*искусственной* – рос), у форми реальної чуттєвості людини.

Література

1. Адорно Т. Теорія естетики. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 517 с.
2. Гегель Г. Идея прекрасного в искусстве или идеал. *Эстетика: в 4 т.* Под ред. и пред. Мих. Лифшица. Москва : Искусство, 1971. Т. 1. 312 с.

3. Гегель, Г. Энциклопедия философских наук. Часть первая. Логика. URL: <https://booksonline.com.ua/view.php?book=109926>

4. Гегель Г. В. Ф. Феноменология духу / пер. з нім. Петро Таращук. Київ, 2004. 548 с.

5. Даренський, В. Мистецтво як феномен людського буття. *Філософська думка*. 2009. С. 61–78.

6. Ильенков Э. О «специфике» искусства. URL: <http://caute.ru/ilyenkov/texts/iki/ars.html>.

7. Коник М. «Смерть людини»: теоретичний антигуманізм чи дегуманізація? *Людинознавчі студії: збірник наукових праць*. Дрогобич : Філософія, 2021. С. 58–65.

8. Лимонченко В. В. Размышления о «предельностях искусства» В. Иванова и ситуация современного искусства – искусства «прометеевых детей, желающих ограбить небо». *Феномен мистецтва як проблема філософії і культури російського Срібного віку: 2018 рік* : матеріали Міжнародн. наук. Конференції 28–29 квітня 2017 р. Дрогобич, 2018. С. 33–47.

9. Смирная Л., Хаматов В., Пучков А. Современное и новейшее искусство: попытка осмысления понятий. *Сучасне мистецтво*. 2016. С. 158–168.

10. Соловьев В. С. Смысл искусства. *Сочинения* : в 2 т. / общ. ред. и сост. А. В. Гулыги, А. Ф. Лосева ; примеч. А. Л. Кравца и др. Москва : Мысль, 1988. С. 390.

11. Труфанова А. О. Вплив Гайдеггера на філософське осмислення концепту «мистецтво» Гадамером. *Мультиверсум: філософський альманах*. 2021. № 1 (173). С. 54–76.

12. Räber, M. Democratic freedom as an aesthetic achievement: Peirce, Schiller and Cavell on aesthetic experience, play and democratic freedom. *Philosophy & Social Criticism*. 2022. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/01914537211066864>

13. Schaub J. Aesthetic freedom and democratic ethical life: A Hegelian account of the relationship between aesthetics and democratic politics. *European Journal of Philosophy*. 2018. DOI: <https://doi.org/10.1111/ejop.12403>

14. Seel M. Active Passivity: On the aesthetic variant of freedom. *Estetika: The European Journal of Aesthetics*. 2014. P. 269–281. URL: https://www.researchgate.net/publication/279323589_Active_Passivity_On_the_Aesthetic_Variant_of_Freedom

Анотація

Мафтії А.-Л. Місце і роль мистецтва в історичному розвитку людини і людства: гегелівські варіанти. – Стаття.

Тема «завершення мистецтва» особливо гостро та актуально прозвучала в ХХ столітті, коли мистецтво переживає такі трансформації, які надають можливості прямого, буквального приймання цього висновку. Це робить актуальним завдання нового звернення до праць Гегеля та пошук сенсів, у яких можна прочитати тезу «кінець мистецтва», а також аналіз праць мислителів, що продовжують мислити в руслі гегелівської традиції, але трансформуючи гегелівські ідеї антропологічно. Стверджується, що центральне ядро гегелівських поглядів на мистецтво – це виконання ним місії розкриття повноти змісту Абсолютної ідеї, внаслідок чого воно проходить

різні етапи свого становлення і здійснюючи це, мистецтво переростає свій образ, коли твори мистецтва не в змозі втілити суть і сенс духовного начала. Таке переростання мистецтвом себе задає рух до тези про завершення мистецтва, але звільнившись від необхідності бути релігійно-духовною основою, мистецтво стає більш вільним в своєму змісті та формі. Таким чином, мистецтво стає ближчим до людини, адже воно більше не повинно виконувати релігійно-ритуальних функцій. Мистецтво, звільняючись від релігійного змісту, докорінно змінилося, але це не означає, що воно підійшло до свого завершення, навпаки, воно розвинулося в дещо інше самого себе. І це вміння отримує особливої культивуації у мистецтві, таким чином мистецтво обертається культивуацією людського у людині, що у подальшому і обумовило увагу до естетичних поглядів Гегеля. Людина продовжує мистецьку справи природи, отже на людину покладена важлива місія бути діячем світового процесу. Таке розуміння сенсу мистецтва відповідає релігійному концепту теургії, але ці ідеї отримують нового життя у гуманістичному марксизмі, для якого головне місце займають питання можливостей людини бути іншою, тобто змінювати свої форми взаємодії зі світом, що аналогічно ідеям переображення. Естетична концепція Гегеля тлумачиться антропологічно і відповідно такого прочитання специфіка мистецтва полягає в формуванні сфери чуттєвого (тобто, естетичного) сприйняття людини навколишнього світу. Здатність чуттєво сприймати світ наявна не з моменту народження, але розгортається завдяки мистецтву та розвитку людської культури, отже сама чуттєвість є культурно-історичним продуктом. Мистецтво розвиває чуттєвість, завдяки чому людина може вступати в контакт з як з оточуючим світом, так і з природою Мистецтво стає не просто виховальним фактором, але конститутивним чинником людського буття.

Ключові слова: «кінець мистецтва», мистецтво, естетичне, людська чуттєвість.

Summary

Maftii A.-L. The place and role of art in the historical development of man and mankind: Hegelian variations. – Article.

The issue of “the End of Art” became especially topical in the XX century when art was going through the changes

which let interpret this notion in its literal meaning. It actualized the necessity of new turning to Hegel’s works, searching new senses in the works where the idea of “the end of art” is mentioned, as well as the necessity of analyzing the works of other thinkers, who followed the Hegelian traditions having added the anthropological approach to Hegel’s ideas.

It is claimed that the core idea of Hegel’s concept of art implies its mission of revealing the Absolute Idea, which art fulfills going through the stages of its development. While going through these stages, art outgrows itself and fails to reveal the meaning and the sense of the spiritual nature. This outgrowing leads to the idea of “the end of art” and, at the same time, art, having thus lost its role of spiritual and religious basis, becomes freer and closer to people as it doesn’t have to perform the religious ritual function. Having lost its religious content, art has completely changed, although, it hasn’t come to its end, on the contrary, it has improved, having developed into its new altered self. This ability of art to change is being developed into cultivation of humane in a human. This aspect corresponds to Hegel’s aesthetic ideas. According to them, man follows, continues and develops the work of nature in art and thus acquires an important mission of being an active figure in the world process. Such approach corresponded to the religious concept of theurgy, but the idea got new life in the humanistic Marxism, which emphasized the man’s ability to change their forms of interaction with the world. This idea is similar to the idea of transfiguration. Hegel’s aesthetic concept is interpreted anthropologically and, according to such interpretation, the mission of art is to form the sensual (aesthetic) perception of the world. This ability of sensual perception of the world is not an in-born human ability, it is acquired due to the man’s interaction with art and culture, so, this ability is a result of the cultural historical process. Art develops sensuality and man can interact with the world, other people and themselves meaningfully. Art becomes not just a formative factor but a constitutive component of human existence.

Key words: “the End of Art”, art, aesthetic, human sensuality.